

СИСТЕМНА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНТЕКСТНИХ ЗНАЧЕНЬ ВІДПЕРСОНАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ (ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)

Галина Козуб (Полтава)

Відперсональні прикметники в обох мовах вступають у складні системно-структурні зв'язки зі своїми твірними основами. Причому ці зв'язки в обох мовах, маючи спільні закономірності, дещо відрізняються як у структурному плані (різні словотворчі моделі), так і у плані контекстної реалізації. Семантика цих відношень зумовлена здатністю вступати в омореферентні, парореферентні та альтерореферентні зв'язки.

Одним із засобів реалізації системності виступає контекст. У ньому відбиваються усі дійсні зв'язки та відношення, що існують між мовними одиницями. Різноманітність конкретних реалізацій не означає, що контекст сам породжує ці значення, "він лише реалізує, дає статус існування дійсного значення відповідної мовної одиниці"[3, 33].

У граматичних системах обох мов значне місце займають похідні відперсональні прикметники. Вони реалізують різні значення, які фіксуються тлумачними словниками.

Це значення родової або особової приналежності, властивості, якості. Саме такі значення і відбивають ССРЛЯ у 17-ти томах та 11-томний тлумачний словник української мови. Виразниками подібної семантики в тексті виступають усі ЛГР прикметників.

Більшість досліджуваних прикметників складають відносні та присвійні як різновид відносних. Значно рідше трапляються якісні прикметники, їх небагато в обох мовах. Це похідні ад'єктиви з російськими суфіксами **-оват-, -еват-, -лив-, -ист-:** вороватый, сиротливый, хулиганистый та українські **-овит-, -уват-, -юват-, -лив-:** злодійкуватий, молодцюватий, сиротливий. До речі, статус цих прикметників ніяк не визначений у граматиках української та російської мов. Лише В.В.Виноградов [1, 173] з'ясовує їх належність до якісних прикметників. Виразність даних прикметникових форм можна побачити в тексті: "Игорь Шкурдюк -просто "шестерка" при Чагине, жуликоватый человек, которого я с наслаждением посадил бы года на два" (Г.Вайнер); "Підійшов до саней Григорій Волошин... Широкий у плечах, вузький у стані, молодцюватий з виду..."(М.Стельмах); "Вся її хазяйновита натура повстала проти того, щоб людина, зодягнена в святкове, та робила чорну буденну роботу" (А.Дімаров). Причому якісного значення набувають деякі присвійні прикметники. Наприклад: "Висмикнула з кишені вража худобина" (А.Дімаров) (пор.: "Скільки за тиждень знищено ворожої техніки") (А.Дімаров). Обидва прикметники відрізняються лише за формою (фонетично), але в тексті вони реалізують себе як структурні одиниці з різним значенням (якісним та відносним).

Подібні деривати досить продуктивні у мовленні, тому на їхній основі автори утворюють okazionalni прикметники. Наприклад: "Жена его была донской казачкой, а дочка - тетя Клава - слегка калмыковатая" (А.Рекемчук); "Гут, главное, началось такое шпанистое время, такая многоэтажная инфляция, что связи связями, дружба дружбой, а истина все дороже" (Известия, 1990, 2 октября). Зазначимо, що ще Л.В. Щерба писав про те, що "індивідуальна мовленнева система є лише конкретне виявлення мовної системи" [4, 123]. Текст може уточнювати, частково доповнювати семантику похідного за рахунок того, що потенційно вміщено в ньому і не знайшло своєї реалізації.

Серед відносних прикметників як у російській, так і в українській мові найчастіше вживаються ад'єктиви з формантом **-ск-(ий), -ськ-(ий)**. Прикметники з цим суфіксом в основному мають загальне відносне значення. Іноді вони набувають значення належності або якості. Своєрідність якісних ад'єктивів з цим суфіксом, як відзначає А.Д.Зверев, у тому, що до якості вони приходять через значення властивості [2,185]. Наприклад: "Она пишет, судит, доказывает, она отказалась от инвалидской (відносне значення. — Г.К.) пенсии, чтобы не возникло даже капли сомнения, будто она согласилась с выводами психиатра" (Коме, пр., 1988, 20 окт.); "Распустились, салабоны! - с пенсионерской (значення властивості. — Г.К.) угрюмостью продолжал Зуб..." (Ю.Поляков); "— Домой собираешься? — комбат иронически оглядел ефрейторскую стрижку" (значення приналежності. — Г.К.). Якщо для російського мовлення останнє вживання досить характерне і не сприймається як виняток (пор.: командирская жена, вожатская деятельность, почтальонский велосипед), то для українського мовлення поширеним є значення загальної відносності та індивідуальної приналежності. Наприклад: "Вона їхала на газиках, тряслась на дядьківських возах" (відносне значення. — Г.К.) (П.Автомонов); "Артем підходить до столика з телефонами в директорському (значення приналежності. - Г.К.) кабинеті" (В.Кучер); "Письменників називають інженерами людських душ. У цьому визначенні розкрито суть письменницької (відносне значення. - Г.К.) професії" (О.Донченко). У більшості випадків при вживанні означених ад'єктивів в українській мові використовується родовий приналежності (пор.: діяльність учителя, ставка доцента).

В українській мові більш поширеною є прикметникова форма на **-цький** (пор. рос.) **-ск-(ий), -ск-(ий)**. Наприклад: писательский - письменницький; начальнический - начальницький; узбекский - узбецький. Від багатьох російських субстантивів із значенням особи прикметники не утворюються (на 10000 субстантивів усього 2500 ад'єктивів), і тому індивідуально-авторські слова заповнюють відсутність словотворчої парадигми. Означена група українських прикметників ширша, має більші можливості для збагачення.

Прикметники з суфіксом **-н(-н')** у російській та українській мовах нечисленні. Значення, що вони мають, диференціюються від значення індивідуальної приналежності до значення властивості і навіть

якості. Наприклад: "Фирма имеет дочерние предприятия" (значення приналежності. - Г.К.); "Дрижать поля мої від матерного плачу" (значення приналежності. — Г.К.) (М.Рильський). Відперсональні прикметники на -ний уживаються в обох мовах значно ширше. Їхня семантика різноманітна – це відношення до особи, роду діяльності, властивості, призначеності, якості. Наприклад: рос. попрошайный бизнес (властивість); инвалидные дома (призначення); номенклатурная улыбка (якість); укр. "Людино моя з хліборобного роду"(індивідуальна приналежність. – Г.К.) (Вінграновський); "Тут же стояли різні гончарні вироби" – відношення до роду діяльності. – Г.К.) (Толубенко). Безумовно, значення якості в українській мові ширше, аніж у російській.

Найбільш уживаними як у російській, так і в українській мові є прикметники з суфіксами -ов (-ев) - ів (-ов) - ів (-ев), -ин - -їн та Для цих прикметникових форм характерний яскраво виражений відтінок розмовності, невимушеності. Наприклад: "І ось біля генералової палати знову стоїть вартовий (Ю.Яновський); "Панас Максимович виголосив з свого головиного місця: – Дорогі гості! Під пісню, кажуть, краще працюється і веселіше живеться" (В.Минко); "Трепачеву лавочку закрываем» (Лит. газета, 1988, 6 июля); "Она написала письмо разгильдяевой подруге и попросила повлиять" (Ю.Поляков). Незвичність цих оказіональних прикметників у тому, що порушуються правила сполучуваності твірних основ із формантом. Причому в російській мові означені суфікси можуть сполучатися тільки із субстантивами особи на позначення родинно-сімейних стосунків, окрім прикметників із суфіксом

В українській мові така сполучуваність ширша. Російська граматики зазначає тут значного впливу української (див. твори М.В.Гоголя).

Якщо російські власні прикметникові форми виступають як змінювані субстантиви: Орлов, Смирнов, то в українській мові це явище представлене у вигляді незмінюваних прізвищ: Яцків, Таборів, Луків. Деякі російські відперсональні прикметники можуть набувати термінологічного значення у словосполученнях (зр.: мальчиковые ботинки, подростковые ремни, девчковое платье - уст. речь). Для української мови це явище не характерне, тут знову йде заміна родовим відмінком із значенням приналежності.

У цілому слід відзначити досить помітну тенденцію більш поширеного вживання досліджуваних прикметників в українській мові, хоча, як бачимо з останніх прикладів, іноді йде неадекватна заміна цілим словосполученням.

Контекстні значення не вичерпуються значеннями приналежності, властивості, якості. Відперсональні прикметники можуть виявляти значення часу, суб'єктне, об'єктне, локальне та ін. Значення може виявлятися завдяки оточенню і змінюватися незалежно від суфікса. Але контекст лише допомагає його реалізувати. Г.В.Колшанський пише, що "категорія нюансу є не що інше, як звичайний випадок реалізації конкретного значення мовної одиниці" [3, 19].

Багатство конкретних реалізацій тільки підтверджує думку про загальний характер мовної системи, конкретним утіленням якої є мовлення. Контекст допомагає виявити дійсні зв'язки між референтом – твірною основою – похідним словом. Він реалізує те потенційне, що вже закладене в мовній системі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. - М., 1972.
2. Зверев А.Д. Словообразование в восточнославянских языках. - М.,1981.
3. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. - М.,1980.
4. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Известия АН СССР. - М.,1931.